

עידן המועדים

הלכות בין-המיצרים ותשעה-באב (תשע"ט)

על פי פסקי השולחן ערוך, רמ"א, משנה ברורה, מרן הראש"ל רבינו עובדיה יוסף זצ"ל ועוד

נכתב ונערך על ידי הרב עידן בן-אפרים שליט"א (02-5324067)

[השעה, י"ז תמוז ושי' באב חלים בשבת וצום יום א' (אשתקד), ויחול כן גם בשנים תשפ"ב, תשפ"ג.

שונים לציון הצער על חורבן בית-המקדש, ונושאים עימנו את האמונה הלוהטת בגאולה שתבוא במהרה. נאמר בנביא: "שִׁמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַיִם וְגִילוּ בָּהּ כָּל אֶהְיֶיהָ, שִׁישׁוּ אֶתְּהָ מְשׁוֹשׁ כָּל הַמְּתָאֲגָלִים עֲלֶיהָ", ודרשו חז"ל (תענית ל): כל המתאבל על ירושלים - זוכה ורואה בשמחה, ושאינו מתאבל על ירושלים - אינו רואה בשמחה. ולכן יש לכל אחד להיזהר בהלכות אלו בימי בין-המיצרים.

א. ברכת שחחינו – טוב לזהר שלא לברך ברכת שחחינו על פרי חדש או על בגד חדש בימים אלו (ש"ע תקנ"א, יז), שהיאך יאמר "שחחינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", והם ימי צרה ופורענות לעם ישראל (עי' רמ"ב שם, צח), וממילא לא יאכל הפרי החדש ולא ילבש הבגד החדש (שם, צט) [אבל לקנות, מותר]. ובגדים שאינם חשובים כל כך שאין מברכים עליהם שחחינו, כגון גרביים ונעליים חדשות וכיוצא בהם, בודאי מותר לקנותם וללבושם עד ראש חודש אב (שם, מה).

אבל בשבתות מותר מן הדין לברך שחחינו (רמ"ב שם, צח; קכט) גם ב"ז בתמוז שחל השנה בשבת (קלז), ומראש חודש אב נכון להחמיר שלא ללבוש בגד חדש אף בשבת (עי' רמ"א שם, ו; רמ"ב, מה; קלז). וילדים קטנים מותרים לברך שחחינו (אפילו שיש להם הבנה בענייני הימים האלה) (קלז), והוא הדין אשה מעוברת שרואה פרי חדש ומתאוה לו, או אדם שיש לו קצת חולי (קלח). וכן אבי הבן מברך שחחינו על המילה או על פדיון הבן (ש"ע שם; קלה).

ב. ריקודים – אסור לרקוד בימי בין-המיצרים אפילו ללא כלי נגינה (וריקודים מעורבים אסורים כל השנה) (רמ"ב תקנ"א, סז; קמ"ט).

ג. שירים – יש להימנע מלשמוע שירי קודש המלווים בכלי נגינה אפילו דרך הטייפ או הרדיו, ומיהו בשמחת מצוה הדבר מותר (כגון שמחת חתן וכלה, מילה, פדיון הבן, בר מצוה בזמנה, סיום מסכת (קנ"א), אך לא בסעודת אירוסין וחונכת בית). ושירה בפה בלבד, מותרת (קנ"א).

ד. תיקון-חצות – מנהג טוב וכשר מאוד לכל בעל נפש, לשבת באבילות בכל ימי בין-המיצרים אחר חצות היום (שעה 12:46) ולבכות בכיה ממש על חורבן בית-המקדש, ודבר זה עושה תועלת גדולה בנפש האדם (לשון האר"י בשער הכוונות דפ"ט רע"ג). והיינו באמירת "תיקון-רחל" שיש בו פסוקים של בכי וצער על חורבן בית-המקדש (קכח).

וזאת מלבד מה שיש נוהגים לומר תיקון חצות בכל ימות השנה בחצות לילה, ותבוא עליהם ברכה (קכח), וכן ראוי לנהוג אף לתלמידי חכמים (הליכות עולם א, מה), וכל שכן בלילות של בין-המיצרים שצריך להוסיף בבכיה (שער הכוונות שם). ואף הנשים שייכות באמירת תיקון חצות (הליכות עולם שם). [אבל בערבי שבתות, ערב ראש חודש, וראש חודש אב, מוהל, סנדק ואבי הבן - אין אומרים תיקון רחל (קכח)].

ראש חודש אב

א. משא זמתן של שמחה – משנכנס אב ממעטים בשמחה (תענית כ"ט; ש"ע תקנ"א, א), ולכן מראש חודש ועד התענית ממעטים במשא זמתן של שמחה (ש"ע תקנ"א, ג ב"י ומ"ב י"א), כגון להימנע מלקנות כלים או תכשיטים מכסף וזהב או קניית צרכי חופה (רמ"ב שם; קס"ז). אבל מותר לקנות רהיטים חדשים הנחוצים לו כעת, וכל שכן שמותר לקנות ספרי קודש (קס"ח). ומותר לקנות מכונית חדשה, אם יש לו צורך בה לפרנסתו, אבל בלאו הכי אסור (ובכל ה"ל, אם יש

צום י"ז תמוז (דחוי)

א. חמשה דברים אירעו לאבותינו ב"ז בתמוז: נשתברו הלוחות, בוטל התמיד (בבית ראשון), הובקעה העיר (בבית שני, שנת 3828 לבריאת העולם), שרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל (תענית כ"ה). ומצוות עשה מדברי נביאים להתענות ביום זה (זכריה ח, י"ט).

והשנה, בהיות ויום י"ז בתמוז חל בשבת, נדחית התענית ליום ראשון י"ח בתמוז, לפי שאין מתענים בשבת (ש"ע תקנ"ג, ג). וכל אדם, איש או אשה, שהגיעו לגיל מצוות, חייבים להתענות, בין אם הצום חל בזמנו, או נדחה למחרתו כבשנה זו. [ואף הנוהגים אבילות בשבת בדברים שבצינעא בט' באב שנדחה (כדלהלן בסעיף יז), מותרים בכל בשבת זו (אשל אברהם מבוססאטש שם) וכן מותר לברך "שחחינו" (קלז"ג)].

ב. תנאי קודם התענית – תחילת התענית בעלות-השחר (שעה 4:17). ומכל מקום, אם הלך לישון בליל י"ח בתמוז שינת קבע, וקם משינתו קודם עלות השחר, אסור לו לאכול ולשתות. אבל אם קודם שהלך לישון עשה תנאי שבדעתו לאכול ולשתות קודם עלות השחר, רשאי לאכול ולשתות (והאשכנזים מקילים לשתות אף בלא תנאי, אבל לכתחילה יעשו תנאי (ש"ע רמ"א תקס"ד, א ומ"ב שם). ואף לבני ספרד, אם שכח להתנות, ואחר שישן הרגיש צמאון, השותה יש לו על מה שיסמוך, בפרט אם רגיל לשתות לצמאון בכל לילה (י"א)). וסיום התענית בצאת-הכוכבים (שעה 8:09, כ-20 דקות לאחר השקיעה). [אם שכח ואכל ביום התענית, אינו יכול לפטור עצמו, אלא חייב להפסיק מיד את אכילתו ולצום (ש"ע תקס"ח, א; רמ"ב תקמ"ט, ג)].

ג. הפטורים מהתענית – חולה אף שאין בו סכנה, וכן זקן מופלג שהוא תשוש כח, פטורים מתענית זו ואינם רשאים להחמיר על עצמם (כה נ"ס וס"ח). וכמובן שילדים קטנים שלא הגיעו לגיל מצוות, פטורים מהתענית (אפילו תענית שעות), ומכל מקום יש למנוע מהם לאכול ממתקים ושאר תפנוקים (ס"ח) [וקטן שנעשה בר-מצוה ביום י"ח תמוז, טוב שיתענה, אלא אם כן הוא חלוש (עי' ס"ח)]. – וחתן וכלה בתוך שבעת ימי המשחה, בתענית דחוייה מתענים עד חצות היום בלבד ואינם רשאים לצום יותר (יחיד"ג, לו; מ"ח). ואם ארעה ברית-מילה ביום זה, דינה כדלהלן בסעיף לא.

ד. מעוברות ומניקות – אשה בהריון, עד סוף החודש השלישי, חייבת להתענות (עי' ש"ע תקנ"ד, ה תקנ"א, א ומ"ב שם, ג), ומכל מקום אם ההריון אינו תקין או שסובלת מהקאות, מיחושים או חולשה רבה, הרי היא פטורה. ומתחילת החודש הרביעי ואילך, בכל אופן היא פטורה (רמ"ב שם; נ"ט). – יולדת (או אפילו אשה שעברה הפלה לאחר 40 יום מהריונה (ש"ע)) פטורה מלהתענות תוך שלושים יום מהלידה (ע"פ ש"ע שם, ו; קכ). – ואשה שמניקה בפועל (אפילו מעט (אור לציון ג, רל"ט)), פטורה מהתענית. ואם פסקה מלהניק (אפילו תוך כ"ד חודש מהלידה) ומרגישה שהיא מסוגלת להתענות, תתענה (אף השנה שהצום דחוי (ש"ע מ"ט) אומר ג, קל"ד). ואם באמצע התענית מרגישה חולשה וצער, תאכל, אך אם מרגישה חולשה יתירה, הרי היא פטורה מהתענית (נ"ו וס"ב).

מנהגי בין-המיצרים

ה. הימים שבין צום שבעה עשר בתמוז לבין צום תשעה-באב, נקראים ימי "בין-המיצרים", שבימים אלו נכנסו האויבים לירושלים ופרעו פרעות בישראל, עד יום תשעה-באב שבו החריבו את בית-המקדש. ולכן בימים אלו אנו נוהגים במנהגי אבילות

* הבהרה: סתם ציון שבדברינו, הכוונה לעמוד שבספר חזון עובדיה, ד' תענית. ש"ע=שולחן ערוך. מ"ב=משנה ברורה. כה"ח=כף החיים. אורל"צ=אור לציון.

(רמ"א תקנא, א ומ"ב ו' ומד), אם לא שהבגדים אינם מיוחדים רק לשבת אלא גם לחול המועד, פורים וחתונות (נ"ג ג' לר).]

🌸 יום שבת – ט' אב 🌸

ט"ז. דיחוי הצום/תפילה/קידוש – השנה, בהיות ויום ט' באב חל בשבת, נדחת התענית ליום ראשון י' באב, לפי שאין מתענים בשבת (ש"ע תקנ"ג, ג). לכבוד שבת לובשים בגדי שבת כרגיל, גם בשנה זו (ע"י מ"ב תקנא, ו) [והאשכנזים נוהגים כ"ל בסעיף הקודם]. סדר התפילות בשבת הוא כרגיל בשאר שבתות השנה, ובסדר הקידוש אומרים "שלום עליכם", ושרים זמירות שבת.

י"ז. עינויים בשבת – כשחל תשעה-באב בשבת מותרים בכל העינויים (ש"ע תקנ"ד, יט). והנמנע מאכילת בשר משום אבלות, עבירה היא בידו (מ"ב תקנ"ב, כג). וכן מותר ללמוד תורה (ע"י רמ"א תקנ"ג, ב ומ"ב ט"ז; רמ"א) ולטייל בשוק במשך כל היום (אור"צ כ"ט, יח; וע"י שלג הערה ד). [והאשכנזים נוהגים לאסור תשיש כדין דברים שבצינעא (רמ"א תקנ"ד, יט), ומתירים במקום מצוה (מ"ב שם, מ. וע"י גם כה"ח פ"ט) וכן מותרים בדיני הרחוקות. ולמנהגם יש שכתבו לאסור גם רחיצת ידים במים חמים (ע"י מ"ב תקנ"ד, ל"ט. ובכה"ח שם, פ"ט הביא מנה"ש להתיי, ויש שכתב שאין לטייל בשבת זו במשך כל היום, אף שהתענית דחוייה למחר (שע"ת ס"ט תקנ"ג מברכ"י. והמ"ב לא הביאו)].

י"ח. מנחה מוקדמת/צידקתך – בשבת אחר-הצהרים יש לקיים תפילת מנחה בשעה מוקדמת, על מנת שתהא שהות לציבור לסעוד בנחת סעודה שלישית (שהיא הסעודה מפקסת), ולסיימה קודם שקיעת החמה. ואין אומרים "צידקתך" במנחה (ש"ע תקנ"ט, ר), לפי שתשעה-באב נקרא "מועד" (מ"ב שם, ר).

י"ט. סעודה שלישית – בסעודה מפקסת לא קיימות ההגבלות ששייכות בשאר שנים, ולכן יושבים כרגיל על כסאות ואין חולצים הנעלים, ויושב יחד עם בני ביתו, ואם היו שם שלושה חייבים בזימון (מ"ב תקנ"ב, כג). ואוכל בשר ושותה יין בסעודה המפקסת ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו (ש"ע שם, י). אף שאינו רגיל כן בשאר שבתות השנה ומרבה באכילתו מפני התענית (אף לא יאמר שאוכל כדי שיהיה לו כח לצום (ע"י מ"ב ר"ב, ד; אשרי האיש ע"י ה). ומותר לשיר שירי שבת ולומר דברי תורה בסעודה. וינהג כמנהגו בכל שבת (ע"י מ"ב כ"ג; ברכ"י תקנ"ג, ד; אור"צ כ"ח, ד). גם לאחר שסיים הסעודה מפקסת ובירך ברכת-המזון, מותר לאכול ולשתות (אפילו חשב שלא לאכול יותר (מ"ב תקנ"ג, ב), אלא אם כן קיבל עליו התענית בפיו בפירוש (ע"י רמ"א שם, א ומ"ב שם; ערה).

כ. כדורים לחקלת הצום – מותר ליטול כדורים המיועדים להקלת הצום (ש"ע יביע אומר ט, נד) ומן הדין יש להתיר לבלועם אף בשבת (ע"י לית חן אות פ"ט; ספר אורח כהלכה א, תקל"ד) אבל לא יאמר שעושה כן להקלת הצום.

כ"א. סיום הסעודה/תחילת האבילות – צריכים להפסיק לאכול ולשתות כמה דקות קודם שקיעת החמה (שעה 7:31) (רמ"א תקנ"ב, י) וכן אסורים ברחיצה וסיכה (כיון שבשקיעה נכנסים לספק לילה של הצום). ואולם אין לחלוץ את נעלי העור, להחליף בגדי שבת בבגדי חול ולשבת על הארץ מיד בזמן השקיעה (כי אין לנהוג מעשה אבלות לפני צאת השבת), אלא כעבור 20 דקות מהשקיעה (שעה 7:51). וכן ינהגו אף הנוהגים להחמיר במוצ"ש כדעת רבינו-תם (הליכות שלמה, תמ"ג) "יאמרו ב"רוך המבדיל בין קודש לחול" (רמ"א תקנ"ג, ב) ואז יחלצו הנעלים ויחליפו את בגדי-השבת לבגדי-חול (שהכינים ולבשם מבעוד מועד לאחר הכיבוס. ואם שכח להכין, ילבש בגדים שלבש מלפני שבת או שישאר עם בגדי שבת (אור"צ כ"ו, א). כמו כן מזמן השקיעה יש לעסוק בתורה בדברים הרעים, כגון בהלכות הנצרכות לתענית. ויש לקבוע את תפילת ערבית במוצאי שבת כרבע שעה ויותר מצאת-השבת, כדי שתהא שהות לציבור להתכונן כראוי ולהגיע בזמן מבלי לפגוע בקדושת השבת (ע"י שלג). [והזקוק ליסוע ברכב לבית-הכנסת, יכול לעשות כן אחר אמירת "המבדיל בין קודש לחול", אפילו קודם ערבית (ש"ע רצ"ט, י)].

כ"ב. איסור חכנזה – יש לזהר שלא להכין מאומה מיום השבת ליום חול, ולכן אין לסדר את בית-הכנסת בשבת על מנת להכינו לתפילות בהסרת ספסלים, פריסת מחצלאות וכרים, הסרת הפרוכת, סידור ספרי הקינות וכדומה (שלג). ונכון שהגבאים יכינו כבר מערב שבת את הדרוש למוצאי שבת (קינות, כרים וכדומה).

חשש שיתיקרו לאחר מכן, מותר לקנות, מפני שהוא דבר האבד) (קס"ז). [ולגבי קניית בגדים, ראה בסעיף יד].

והוא הדין שאין לבנות בניה שהיא להרווחה ולנוי (מ"ב י"ב), אבל אם מרחיב את דירתו לצורך משפחתו הברוכת ילדים, מותר (קס"ז). כמו כן יש להימנע מלסייד ולצייר את ביתו בימים אלו (ש"ע שם) (אבל בניית וסידור בית-כנסת, מותרים) (מ"ב שם; קס"ז). ומותר להיכנס לדירה חדשה בימים אלו לצורך מגורים הכרחיים (ויעשה חנוכת בית בלימוד תורה בלבד עם חלוקת מגדנות).

י"א. נישואין/אירוסין – אין נושאים נשים ואין עושים סעודת אירוסין (ש"ע תקנא, ב) אפילו ללא ריקודים. אבל מותר לעשות "תנאים", ומה שמחלקים מיני מרקחת באותה שעה אינו נקרא סעודה (מ"ב ט"ז). [והאשכנזים נוהגים להחמיר שלא לערוך נישואין בכל ימי בין-המיצרים (רמ"א שם), ומכל מקום רשאים להשתתף בשמחת ספרדים (ק"ג). ובסעודת אירוסין מחמירים רק מראש חודש (מ"ב י"ט)].

י"ב. אכילת בשר – אין אוכלים בשר מראש חודש אב ועד התענית (ש"ע תקנא, ט כדעה ב'). ומנהג ירושלים להימנע מאכילת בשר רק מיום שאחר ראש חודש אב (קס"ט) [ומנהג האשכנזים שאין אוכלים בשר גם בראש חודש (מ"ב נח)]. האיסור חל גם בבשר עוף, ונוהגים להחמיר אף בתבשיל שנתבשל בו בשר (מ"ב ט"ג; קע"ב). אבל מותר לטעום בערב שבת תבשילים של בשר שמבשלים לכבוד שבת, כדי לבדוק את טעמם (קע"ה).

ולילדים קטנים מותר לתת לאכול בשר אפילו כשהגיעו לגיל חינוך, ורק אם הגיעו הבת לגיל אחת עשרה והבן לגיל שתיים עשרה, טוב להחמיר שלא יאכלו בשר בימים אלו (ק"ז. וע"י מ"ב ט"ו). ויולדת (תוך שלושים יום) וחולה שאין בו סכנה (אפילו אם נתפא אף נשאר חלש) או מינקת שהדבר מפריע לתזונת התינוק - מותרים לאכול בשר (ע"י מ"ב ט"א וט"ד; קצ"ג).

וכל זה בימות החול, אבל בשבת אין רשאי להחמיר (מ"ב נ"ט וש"ע תקנ"ב, י), וכן בסעודת מצוה כגון ברית-מילה (אפילו אם נדחתה מחמת חולי - אבל לא "ברית יצחק" (ע"י מ"ב תקנא, ט"ב; ק"ד) או סעודת בר-מצוה בזמנה, רשאים כל הקרואים לסעודה לאכול שם בשר. וכן בסעודת סיום מסכת (רמ"א שם, י; קצ"ד).

י"ג. שתיית יין – יש שלא נהגו איסור בשתיית יין בתשעת הימים (ע"י קע"ח), ויש שנוהגים איסור מראש חודש ומתירים רק יין של הבדלה וברכת המזון שהם מצוה (ש"ע תקנא, י ומ"ב ט"ז) [והיינו כשרגילים ברוב ימי השנה לברך ברכת המזון על כוס (קע"ח) - והאשכנזים מחמירים מראש חודש שלא לשתות יין בברה"מ"ז ביום חול וכן בהבדלה, אלא נותנים לשתות לקטן שהגיע לגיל חינוך. ואם אין תינוק, מותר לגדול לשתות מיין ההבדלה, אבל בברה"מ"ז יברך ללא כוס. ובסעודת מצוה מותר (רמ"א שם ומ"ב). ושתיית שֵׁכר מותרת אף בימות החול (רמ"א י"א)].

י"ד. תפירת בגדים – יש להחמיר שלא לתפור בגדים חדשים מראש חודש (ש"ע תקנא, ז), וכן אסור לרקום ולסרוג, אבל מותר לתפור כפתור שנפל מהבגד (ד"ז), או לתפור בגד שנקרע או נפרם (בא"ח דברים, י). ויש להחמיר שלא לקנות בגדים או נעליים חדשים אפילו על מנת ללבושם לאחר הצום (רמ"א שם ומ"ב ט"ט; רח). אבל מותר לצחצח הנעליים (ר"י).

ט"ז. שבוע שחל בו ט' באב – השנה שחל תשעה-באב בשבת ונדחה ליום ראשון, לא חלים כל הדינים של "שבוע שחל בו תשעה-באב" שבשאר השנים (ש"ע תקנא, ד כדעת הסתם; רכ"ג), ולכן מותר לספרדים בשבוע זה להסתפר, להתגלח, לכבס ולרחוץ במים חמים (ונכון להחמיר שלא להסתפר ולהתגלח בערב שבת של ט' באב, כדי שיכנס לתענית שהוא מנוול (ד"ד)). [אבל האשכנזים מחמירים בתספורת החל מ"ז בתמוז (רמ"א שם, ט). – ונוהגים שלא לכבס החל מראש חודש אב ואף לא ללבוש בגד מכובס (רמ"א שם, ג ד). – וכן מחמירים שלא לרחוץ כל הגוף אפילו בצונן החל מראש חודש אלא רק פניו ידיו ורגליו (אבל בראש חודש עצמו שחל השנה ביום שישי, מותר לרחוץ כל גופו בחמים למי שרוחץ תמיד בערב שבת לכבוד שבת (מ"ב שם, פ"ט). – ובשאר ערבי שבתות, מלבד פניו ידיו ורגליו בצונן, מקילים לכבוד שבת גם לרחוץ הראש, ויש שמקילים לרחוץ ה"ל בחמים כולל הראש למי שרגיל בכך, מבלי סבון (רמ"א שם, ט"ז ובמ"ב שם). וכן מותרים לגזוז צפורנים (מ"ב ט). אבל במקומות החמים, מותר אף להם לרחוץ כל גופם בצונן להעביר הזיעה (דמ"ג דמ"ה). – וכן לענין לבישת בגדים חדשים מחמירים מראש חודש (רמ"א שם, ו וע"י מ"ב, נח). ואינם לובשים בגדי שבת אפילו בשבת ומחליפים רק בגדי הזיעה, גופיה גרביים וכדומה

כג. הבדלה – בהיות ומיד עם צאת שבת חל הצום, אי אפשר לעשות הבדלה על הכוס, ויש לנהוג כדלהלן:

1 אנשים בריאים – אנשים בריאים שצמים, אין מבדילים על הכוס, ואין מברכים על הבשמים (ש"ע תקנו) לפי שיש בהם תענוג להשיב את הנפש, אלא אומרים בתפילת ערבית "אתה חוננתנו" (ואם שכח אינו חוזר) (מ"ב שם, ב), ולאחר תפילת ערבית בבית-הכנסת קודם קריאת מגילת איכה, מברך החזן ברכת "בורא מאורי האש" ומכוין להוציא את הקהל ידי חובתם (ב"י ס"ט תקנו; מ"ב שם, א; ש"מא, שנג) (ולא יברך כל אחד לעצמו (ש"ע רחצ, יד). ויעמוד בצורה שיראו כולם באופן שאילו לא היו אורות, ניתן להכיר לאור הנרות בין מטבע של מדינה זו למטבע מדינה אחרת (שם, ד). ואדם שלא שמע הברכה, יברך בעצמו ברכת "בורא מאורי האש" אף לאחר התפילה, כיון שהחייב לברך עדיין רובץ עליו (מ"ב, א). והוא הדין לנשים שצריכות לברך (ש"מג). ואשה שאינה מתפללת ערבית, או אדם ששכח לומר בתפילה "אתה חוננתנו", יאמרו לפני הדלקת הנר: "ברוך המבדיל בין קודש לחול" (מ"ב, ב; בא"ח ש"ס ויצא, ג; חז"ע שבת ב, ש"ג). וסדר ההבדלה במוצאי הצום, יתבאר להלן בסעיף נא.

2 חולים – אדם חולה שצריך לאכול או לשתות במהלך הצום, עושה הבדלה על הכוס מיד במוצאי שבת (ולא קודם אכילתו למחרת) (נ"ט ד"ה ונראה; ש"נ ד"ה ג), ומברך ברכות: "בורא פרי הגפן", "בורא מאורי האש" וברכת "המבדיל בין קודש לחול" (ואין מברך על הבשמים. וכמו כן לא יאמר את פסוקי השמחה שנהוג לומר בהבדלה, אלא יתחיל מיד בברכות), וישתה מלוא לוגמיו מן היין (ואינו צריך להבדיל על שאר משקים, כיון שאינו מכוין בשתיית היין לתענוג אלא לקיום מצות הבדלה (ש"מח), וכן אין צריך להחמיר לתת לילד קטן שישתה את היין (ש"מס ד"ה והנה)). ואין שום חילוק בזה בין איש לאשה (ש"נב ד"ה היולדת) (ומותרות גם לשתות מהיין (חז"ע שבת ב, תח). - ונשים אשכנזיות תעשה שאלת חכם בעניני ההבדלה).

והמבדיל יכול לכוין להוציא אחרים ידי חובת הבדלה, ולא יצטרכו לעשות הבדלה במוצאי הצום, ואף מומלץ לנהוג כן כדי שלא ידחו ההבדלה לליל שני (כה"ח תקנו, ט; ש"מח). (ואין החולים אוכלים סעודה רביעית במוצאי שבת (ש"ע מעיין אומר ג, קפז)).

3 קטנים – קטנים שהגיעו לגיל חינוך, אף הם צריכים לעשות הבדלה בזמנה במוצאי שבת קודם אכילתם משום מצות חינוך (בין אם רגילים לאכול במוצ"ש או רק למחרת, וכדין חולה ה"ל) (ש"נב).

כד. תפילת ערבית – אין אומרים במוצאי שבת את המזמורים שנהוג לאומרים בכל מוצאי שבת קודם תפילת ערבית (רמ"א תקנו, ב; מ"ב רצ"ג, א) ובסיום הקינות אין אומרים "שובה ה' עד מתי", אלא מתחילים ב"ואתה קדוש" (ש"ע שם; ש"מג).

עוֹם יוֹם א' – עוֹם יוֹם ב' באב

חכמינו זכרונם לברכה גזרו שינהגו חמישה עיניים ביום הצום: אכילה ושתייה, רחיצה, נעילת הסנדל, סיכה, תשימש המיטה (ש"ע תקנ, ב ותקנ, א), ואיסורים נוספים. ודברים אלו אסורים מתחילת התענית (עיין לעיל בסעיף כא) ועד סופה למחרת בצאת-הכוכבים (ש"ע 7:53), ואין להקל בהם (ש"ע תקנ, ב ותקנ, ב; מ"ב תקנ, א ותקנ, ג; ש"ג). וכל אדם, בין איש או אשה, שהגיעו לגיל מצוות, מזהירים בכל האמור לעיל (ש"ע), בין אם הצום חל בזמנו, או נדחה למחרתו כבשנה זו.

כה. אכילה ושתייה – הכל חייבים להתענות ואסור לפרוץ גדר (ש"ע תקמ"ט, א ותקנ, א).

כו. מעוברות ומניקות – השנה, נשים מעוברות ומניקות פטורות מלהתענות כדין שלוש תעניות (ט). ואשה שפסקה מלהניק, ומרגישה שהיא מסוגלת להתענות, תתענה. (ועיין בעוד פרטים שכתבנו לעיל בסעיף ד').

כז. יולדת – יולדת תוך שלושים ללידתה, פטורה מהתענית (ש"ע תקנ, ו) [וגם ליולדת אשכנזיה יש להקל בזה (ר"פ)], ואפילו אם מרגישה טוב (ואינה מניקה) (מ"ב ט). והוא הדין לאשה שעברה הפלה (והיא תוך ל' יום) (ר"פ) [ואם חל יום השלושים ואחד ללידתה ביום ראשון, צריכה להתענות (סח)].

כח. חולצה/קטנים – חולה שהוא חלוש וחש בגופו, אף על פי שאין בו סכנה, פטור מלהתענות, לפי שבמקום חולי לא גזרו חכמים (מ"ב שם, יא; ר"פ) [אבל כמובן שחייבים בשאר עיניים]. וכן ילדים שלא הגיעו לגיל מצוות, פטורים מן התענית, ואין להם לצום, אפילו שנה קודם גיל מצוות (באה"ל ר"ט תקנ).

כט. קטן שהגדיל – קטן שנעשה בר-מצוה ביום י' באב, טוב שיתענה (אף שבט' באב שבו נקבעה התענית בשאר שנים, היה עדיין קטן הפטור מהתענית). אבל אם הוא חלש וקשה עליו לצום, רשאי שלא להתענות יום שלם אלא רק תענית שעות כפי שיוכל (סח). ואם נעשה גדול בט' באב, בודאי שחייב להתענות למחרת, אף שהצום דחוי. והוא הדין בכל זה לקטנה שנעשתה בת-מצוה.

ל. דרך האכילה – חולה, יולדת, מעוברות ומניקות שמותר להם לאכול בצום, אינם צריכים לאכול לשיעורין (ר"פ), ומותרים לאכול מיד בבוקר כהרגלם (ר"פ) והוא הדין אם הוצרכו לכך בלילה, אבל יזהרו שלא לאכול לשם תענוג (ש"ע תקנ, ה).

אבל אם אינו חולה אלא שהרופאים יעצוהו שלא יצום פן יבוא לידי חולי, לא יאכל כרגיל אלא לשיעורין. וכן חולה שצריך לבלוע כדורים לרפואתו, ואינו יכול לבלועם ללא מים, ישתה פחות פחות מכשיעור (ע"י באה"ל שם על ס"ו; ר"ע) (והאוכלים פת, לא יאמרו "נחם" בברכת המזון (ר"פ). וע"י רמ"א ס"ט תקנ ומ"ב ה).

לא. ברית-מילה – ברית-מילה שחלה ביום ראשון (אפילו אם היא דחוייה (ש"ע מעיין אומר ג, קנ; ר"פ ט' באב שחל בשבת ה, ג)), בעלי הברית שהם: אבי הבן, האם, הסנדק והמוהל, מתפללים מנחה גדולה (ש"ע 1:20), מתרחצים (ש"ע תקנ, טו בסופו), וקודם המילה יעשה המוהל הבדלה (והמנהג שמוציא את הציבור ידי חובתם (אורלי"צ כ"ט, ט). אבל אין להבדיל ולברך ברכת המילה על כוס אחד (ש"מג), ולאחר הברית מותרים בעלי הברית לאכול ואינם משלימים התענית (אפילו אינם אוכלים מחמת השמחה (ח"י אדם קלב, כ"ט), וכיון שיום-טוב הוא עבורם אינם רשאים לזלזל בו ולהתענות (ש"צ). ולובשים בגדי שבת ומותרים גם בנעילת הסנדל ובלמוד תורה כרגיל. ולענין נעילת הסנדל, ראוי להם להחמיר שלא לנעול נעלי עור (ש"צ), לפי שיום-טוב שלהם הוא (ואינם רשאים להתענות (ש"צ)), אבל לא יעשו סעודה גדולה כפי שהיו עושים בשאר ימים. ושאר הקרואים לברית, מתענים כרגיל, ובמוצאי הצום עושים סעודה גדולה (ש"ע תקנ, ט ומ"ב וש"ע ר"צ שם). ומותר בצום גם לזמר השירים המיוחדים לברית, כנהוג (ש"ע ה, כ).

לב. רחיצה – הרחיצה אסורה בצום, בין במים חמים או צוננים, ואפילו להושיט אצבעו למים אסור (ש"ע תקנ, ז). ובנטילת ידים של שחרית צריך לזהר ליטול רק עד סוף קשרי אצבעותיו ולא את כל ידו (ש"ע שם, ט) (ומברכים "על נטילת ידים" (ש"ע תרי"ג, ב; ש"סא)). ולא יטוף פיו (ש"ע תקס"ג, א) (אם לא במקום צער גדול, וירכין ראשו למטה שלא יבוא המים לגרונו (מ"ב שם, יא)). וכן ינהג בנטילה לאחר שיוצא מבית הכסא (רמ"א תקנ, ט וש"ע תרי"ג, ג), או אם נגע בגופו במקומות המכוסים (מ"ב תרי"ג, ו) או במנעלו (מ"ל"ח יח, ס"ג; בא"ח דברים, כא; וילך, יז), או לפני התפילה (חז"ע ימים נוראים, שי"א).

לג. רחיצה שאינה לתענוג – אם ידיו התלכלכו, מותר לו לרחוץ להעביר הלכלוך, ולא יטול כל ידיו אלא לפי הצורך להעביר הלכלוך (ש"ע תקנ, ט), כיון שאינה רחיצה של תענוג (מ"ב י"ט), ומותר גם להשתמש בסבון (נ"ט"ג ע, א). ואם היה לכלוך על גבי עינו ודרכו לרוחצן במים, רוחץ ומעבירו ואינו חושש (ש"ע שם, יא). וכן אשה המבשלת, מותר לה לרחוץ המאכלים, אף שממילא רוחצת את ידיה (מ"ב י"ט).

לד. חולצה/כחן – חולה שאוכל פת ביום הצום, נוטל ידיו כדרכו עד סוף הפרק, כיון שהיא רחיצה של מצוה (ר"צ) [ונוטל גם מים אחרונים (נ"ט"ג טו, י)], וכן הדין ככהן העולה לנשיאת כפיים (רמ"א תרי"ג, ג ובמ"ב; ר"צ).

לה. נעילת הסנדל – אסור לנעול נעליים או סנדלים של עור (ש"ע שם, טז), אפילו שנועל הנעליים על גרביים (ר"צ). אבל נעליים מגומי, בד ושאר מינים מותרות (ש"ע שם), אפילו אם הן נוחות יותר מנעלי עור ורגילים ללבושן במשך השנה [כדוגמת נעלי "קרואס", כיון שגזירת חכמים היתה רק על נעלי עור (ר"צ)]. – וילדים קטנים שלא הגיעו לגיל מצוות מותרים בנעילת הסנדל, ומכל מקום טוב לחנכם שינעלו נעליים שאינן מעור (שא) [בפרט בימינו שיש נעליים נוחות].

לו. סיכה – אסור לסוך גופו בשמן לתענוג (ש"ע תקנ, טו) אפילו במקצת (מ"ב כ"ט). וכן למרוח קרם לשם תענוג (אורלי"צ, ר"ט). אבל מותר להתיז ספריי על הגוף להעביר הריח (ר"צ).

לז. ישיבה על הארץ – יושבים על הארץ, הן בבית-הכנסת והן בבית, עד חצות היום (שעה 12:46) (עיי' שו"ע ורמ"א תקנ"ט, ג; מ"ב; י; אור"צ ג, רסח; דרכי הלכה-קיצושי"ע, ת"ג). ומותר להניח תחתיו כר קטן, ומי שקשה לו יכול לשבת על ספסל נמוך (מ"ב יא). וימעט האדם מכבודו ומהנאתו בכל מה שאפשר (רמ"א ס"ט תקנה). [והנוסעים ברכב, יושבים בו כדרכם].

לח. לימוד תורה – אסור לקרות בתנ"ך, ולשנות במשנה ובמדרש ובגמרא בהלכות ובאגדות, מפני שהלימוד משמח את ליבו של האדם, שנאמר (תהילים י"ט, ט): "פְקוּדֵי ה' יִשְׂרָיִם מְשַׁמְחֵי לֵב" (שו"ע תקנ"ד, א), ואף הנשים אסורות בלימוד (ש"ס). וכל סוגי הלימוד בכלל האיסור [תהילים] (ואם אינו בקי בלימוד אחר, יכול לקרוא תהילים כדי שלא יתבטל, והוא הדין שמותר לקרואם דרך בקשה ותפילה (עיי' מ"ב ז; שי"א)), חק לישראל, מעמדות (מ"ב ש"ט), י"ח פרקי משנה (ש"ס), פרקי שירה, קבלה (שי"א). וכל מה שנוהגים לומר בסדר התפילה, מותר לאומרו כרגיל (עיי' שו"ע ש"ס, ד; ועיי' שי"א וש"ע).

מז. קינות ומגילת איכה – אומרים הקינות וקוראים את מגילת איכה, בליל הצום וביומו (עיי' שו"ע תקנ"ט ב ח ורמ"א ד), אפילו כשהוא ביחיד (מ"ב ה). ובשעת הקינות אסור לדבר ולצאת לחוץ, כדי שלא יפסיק ליבו מן האבילות (שו"ע ש"ס, ה).

מא. עישון/בשמים – מי שרגיל מאוד בעישון סיגריות, ויש לו צער גדול אם אינו מעשן, יש להתיר לו לעשן בצינעא (ל"ב). ואין לברך על מיני-בשמים (שו"ע תקנ"ט, ז ורי"ד רס"ה, ד; ש"ס).

מב. טיול/אחיזה תינוק – לא יטייל בשוק בצום (שו"ע תקנ"ד, כא) ולא יקח תינוק בחיקו, כדי שלא יבוא לידי שחוק, אבל מותר לקחת תינוק על מנת להרגיעו (חזו"ע, ש"ג), ואף לשיר לו (נ"ט"ג ע"ט, טז).

מג. שינה – יש לאדם להצטער בענין משכבו בלילה, שאם רגיל לשכב על שני כרים, ישכב על כר אחד (רמ"א תקנה, ב). ויש שנהגו לישון על הארץ ולהניח אבן תחת מראשותיהם (שו"ע ורמ"א ש"ס). מיהו, אדם חלוש או זקן ומעוברות ומניקות אינם בכלל זה (עיי' רמ"א ש"ס וט"ב; ש"ס), וכן אם אינו מצליח להירדם מחמת כך (אור"צ ג, רסח).

מד. נחם"/ענגו בתפילה – חז"ל תיקנו לומר מעין המאורע בצום, ולכן בכל שלושת התפילות צריך לומר "נחם" בסיום ברכת "תשכון בתוך ירושלים" (שו"ע תקנ"ד ו"מ"ב א) (אחרי "במהרה בימינו". והשליח ציבור אומר "נחם" בשחרית ובמנחה (ש"ס)), וחזו"ת מ"מנחם ציון בבנין ירושלים" (פ"ט). [ואם שכח לאומרו בבונה ירושלים, יאמרנו ב"רצה" במקום שאומרים "יעלה ויבוא" בראש חודש, ואינו חותם ברך וכו'. ואם לא נזכר, יאמרנו בסיום התפילה ב"אלוקי נצור" (מ"ב ב; ש"ע)]. כמו כן בכל

מה. טלית ותפילין – המנהג כיום ברוב בתי-הכנסת שמתעטפים בטלית ומניחים תפילין בשחרית כמו בכל יום (ש"ס). ולא ישנה האדם ממנהג הציבור משום "לא תתגודדו" (ש"ס). [ומנהג האשכנזים להניח טלית ותפילין בברכה רק במנחה (שו"ע תקנה, א). והמניחים תפילין של "רבינו תם", יש להם להניחם (מ"ב תקנה, ד; ש"ע)].

מז. ערבית/חכרות הבדלה – במוצאי הצום מתפללים ערבית כרגיל כבכל יום, ואין אומרים בתפילה "אתה חוננתנו" (אף אם שכח לאומרו במוצ"ש) (מ"ב תקנ"ו, א), וראוי להכריז לציבור בבית-הכנסת שלא ישכחו לעשות הבדלה (עיי' ש"ל).

מח. תיקון חצות – בליל הצום אומרים תיקון רחל בלבד (ש"ע"ת ס"ט תקנ"ב; בא"ח דברים, כה; ר"ב), ללא וידוי (שו"ע תקנ"ט, ד). אבל ביום אין אומרים תיקון רחל, כיון שכבר אמרו קינות ומגילת איכה. ועוד, שאחר חצות אנו בטוחים בחסדי ה' להתנחם (בא"ח ש"ס; קכ"ט).

מט. היתר העינויים – לאחר התענית מותר מיד להסתפר ולכבס (שו"ע תקנ"א, ד), להתרחץ (תוס' ולשמוע כלי נגינה. והשנה שהצום דחוי, מותר אף לאכול בשר, לשתות יין, ולברך ברכת "שהחיינו" (כי בשאר שנים נמנעים מכך בהיות ובית-המקדש היה נשרף עד שקיעת החמה ביום העשירי, ואילו כעת הוא יום י"א באב (תוס'). ואף למנהג האשכנזים יש להתיר בכל זה (מ"ב תקנ"ט, ד וש"ע"צ ד), אבל אוסרים אכילת בשר ושתית יין במוצאי התענית מפני אבילות של יום, ומותרים רק ביום י"א אב (רמ"א ש"ס), וכן טוב שלא ישמשו אלא במקום מצוה (מ"ב ש"ס, ב)).

נא. סדר ההבדלה – מבדילים על הכוס ומברכים ברכת "בורא פרי הגפן" וברכת "המבדיל בין קודש לחול" (ללא נר ובשמים (שו"ע תקנ"ט), לפי שכבר בירכנו על הנר (ואף אם לא בירך אמש, לא יברך כעת (מ"ב ש"ס, א), ובאשר לבשמים כבר חלפה הלכה לה הנשמה היתירה במוצ"ש (מ"ב ד). ואין אומרים פסוקי השמחה שנהוג לאומרם בהבדלה, אלא יתחילו מיד בברכות (ש"ל)).

נב. טיול/אחיזה תינוק – לא יטייל בשוק בצום (שו"ע תקנ"ד, כא) ולא יקח תינוק בחיקו, כדי שלא יבוא לידי שחוק, אבל מותר לקחת תינוק על מנת להרגיעו (חזו"ע, ש"ג), ואף לשיר לו (נ"ט"ג ע"ט, טז).

נב. היתר העינויים – לאחר התענית מותר מיד להסתפר ולכבס (שו"ע תקנ"א, ד), להתרחץ (תוס' ולשמוע כלי נגינה. והשנה שהצום דחוי, מותר אף לאכול בשר, לשתות יין, ולברך ברכת "שהחיינו" (כי בשאר שנים נמנעים מכך בהיות ובית-המקדש היה נשרף עד שקיעת החמה ביום העשירי, ואילו כעת הוא יום י"א באב (תוס'). ואף למנהג האשכנזים יש להתיר בכל זה (מ"ב תקנ"ט, ד וש"ע"צ ד), אבל אוסרים אכילת בשר ושתית יין במוצאי התענית מפני אבילות של יום, ומותרים רק ביום י"א אב (רמ"א ש"ס), וכן טוב שלא ישמשו אלא במקום מצוה (מ"ב ש"ס, ב)).

נג. שינה – יש לאדם להצטער בענין משכבו בלילה, שאם רגיל לשכב על שני כרים, ישכב על כר אחד (רמ"א תקנה, ב). ויש שנהגו לישון על הארץ ולהניח אבן תחת מראשותיהם (שו"ע ורמ"א ש"ס). מיהו, אדם חלוש או זקן ומעוברות ומניקות אינם בכלל זה (עיי' רמ"א ש"ס וט"ב; ש"ס), וכן אם אינו מצליח להירדם מחמת כך (אור"צ ג, רסח).

נד. עישון/בשמים – מי שרגיל מאוד בעישון סיגריות, ויש לו צער גדול אם אינו מעשן, יש להתיר לו לעשן בצינעא (ל"ב). ואין לברך על מיני-בשמים (שו"ע תקנ"ט, ז ורי"ד רס"ה, ד; ש"ס).

נה. מנהגי הצום

מד. נחם"/ענגו בתפילה – חז"ל תיקנו לומר מעין המאורע בצום, ולכן בכל שלושת התפילות צריך לומר "נחם" בסיום ברכת "תשכון בתוך ירושלים" (שו"ע תקנ"ד ו"מ"ב א) (אחרי "במהרה בימינו". והשליח ציבור אומר "נחם" בשחרית ובמנחה (ש"ס)), וחזו"ת מ"מנחם ציון בבנין ירושלים" (פ"ט). [ואם שכח לאומרו בבונה ירושלים, יאמרנו ב"רצה" במקום שאומרים "יעלה ויבוא" בראש חודש, ואינו חותם ברך וכו'. ואם לא נזכר, יאמרנו בסיום התפילה ב"אלוקי נצור" (מ"ב ב; ש"ע)]. כמו כן בכל

ניתן להשיג את העלון באתר "מאור לפסגה" www.maorlapisga.org

העלון מוקדש לרפאל חיים בן חביבה, יצחק גגו בן זינה, זכריה בן שושנה ניה, אביגיל רבקה בת שרה, דיקלה חנה בת ארנה, אלון בן אביגיל רבקה, שמעון בן גרציה, מרינה בת דינה, יהודית בת חנה, מאיה בת מרים, מסעודה מול בת קלמה, מרים רחמה בת סולטנה, שלמה בן סוזן, רוחמה ויהודית בנות חנה, עמרם בן רחל, לונה בת סוזן, ציון וסול צמח, רחל בת רבקה, אביטל בת גילה. שושנה בת מלכה, מרים חיה בת מסעודה, נח בן חוה, גרציה בת חנה, אברהם בן חנה, דניאל בן חדסה שיפריה, ישועה בן רחל, אילה בת רות, אורי שרגא בן פנינה. **להנחלת** שלמה עמאר בן סולטנה, אברהם בן אסתר, מש' אשורי. **זיווג** הנוג לאורטל בת תמר, יעקב בן רוחמה, אביה רחל בת רוחמה, יעקב בן מרינה, אפרת בת זילפה, רוגית בת רבקה. **ולעילוי נשמת** ישראל בן אליהו, מרים רוחמה בת מסעודה, אהרן בן תמר, יצחק בן חסיבה, שרה בת פלור, ויקטוריה בת אסטריא, רוזה בת קדו, שולמית בת מלכה, שמואל בן מלכה, יהושע בן חנה, מניה בת מרים, יוסף בן רחל, אליהו בן סולטנה, רחל בת נירה, רבקה בת מרים, נפתלי בן שמעה, משה שמואל בן אסתר. רבקה חיה בת אז'לה, מרים חייטבאשווילי, משולם בן צבי, שלום בן סוליקה, ר' שמעון בן אז'לה, סעדה בת רחל, דוד בן אסתר, מרסדס בת תמר, מסעוד בן אונישה, ששון בן שרה, חיים חיי מנחם בן בלנש, יהודה בן שרה, דוד בן דורית, יצחק בן רחנה, הרב חיים בן סעדה, מרדכי בן סולטנה, ג'ריה בת עסילה, יצחק חיים בן מרסדס, מול בת גוזה זתבה, רפאל חיים בן חביבה, אברהם בן פרחה, אליהו בן מסעודה, ישועה בן רחל, מסעודה בת תמו.